

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук,
професора, член-кореспондента Національної академії наук України
Гриньової Марини Вікторівни
про дисертаційне дослідження Мартін Аліни Миколаївни «Формування
основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку
в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)», подане на
здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Актуальність дослідження А. М. Мартін не викликає сумнівів, адже природничо-наукові знання як прямий продукт природничої освіти складають основу наукового світогляду, віддзеркалюють структуру розуміння світобудови в цілісній картині світу тієї чи тієї епохи.

Дисертація А.М. Мартін заслуговує на позитивну оцінку за піднятий великий пласт історико-педагогічного матеріалу, за спробу системного аналізу досліджуваної проблеми, за ретельне опрацювання проблематики формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (XX – 1990 р.), теорії і практики формування основ природознавства у дітей у період 1991–2017 рр.

Дисертанткою на основі історико-педагогічного аналізу систематизовано особливості формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку впродовж визначеного періоду як структурного складника розвитку природничої освіти.

Цінним вважаємо той факт, що дослідження А.М. Мартін базується на аналізі численних навчально-методичних видань, інтерпретаційних джерел, матеріалів періодичних видань, архівних документів.

На основі проведеного теоретичного аналізу наукових досліджень у роботі представлено генезу формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI ст.). Проаналізовано основні ключові поняття: «основи природознавства», «формування основ природознавства», «природа», «природничо-наукова картина світу», «картина світу», «середовищний підхід», «екологічний підхід»,

«екологізація освіти», «парадигма», «дитина дошкільного віку», «молодший дошкільник», «наступність».

Автором на основі аналізу різноманітної джерельної бази з проблем ознайомлення дітей з природою у дошкільному та молодшому шкільному віці запропоновано власне тлумачення поняття «формування основ природознавства» як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти, які, з одного боку, визначено з дотриманням принципів доступності та неперервності, а з іншого, – забезпечують реалізованість принципу науковості, тобто слугують формуванню науково-природничої картини світу відповідно до розвитку природничої та природничо-наукової освіти.

Проаналізувавши зміст дисертації, є підстави стверджувати, що Мартін Аліна Миколаївна порушила актуальну проблему, довела недостатній ступінь її дослідженості та на основі комплексного вивчення історико-педагогічних джерел розкрити й цілісно охарактеризувати становлення і розвиток формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ – початку ХХІ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині кафедра педагогіки та спеціальної освіти) Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (державний реєстраційний № 0116U003481).

Тему дисертації затверджено вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) (протокол № 4 від 04 жовтня 2021 року).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації.

Дисертація Мартін Аліни Миколаївни є комплексним дослідженням, у якому вперше: проведено системне дослідження формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX ст. – початок XXI ст.); запропоновано авторське визначення терміна «формування основ природознавства» (перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку природничою освітою з дотриманням принципів доступності, наступності, неперервності, науковості); розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації); розроблено періодизацію формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди:

I період – початок XX ст. – 1990 р. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає три етапи: початок XX ст. – 20-ті рр. XX ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; 30-ті рр. XX ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні;

II період – 1991–2017 рр. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що передбачає три етапи: 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; 2000–2009 рр. – аналіз змісту

формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення;

– *уточнено* історико-педагогічне знання про організацію навчання природознавства з використанням міжпредметних зв'язків.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– внесок учених і педагогів ХХ – початку ХХІ століття у розроблення проблем ознайомлення дітей із природою, організації природоохоронної діяльності;

– ідеї парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, інформатизації, екологізації, валеологізації, гуманізації, гуманітаризації природничої освіти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується належною джерельною базою, ґрунтовним вивченням наукових праць, і загалом не викликає сумніву.

Реалізація провідної ідеї та концептуальних засад обґрунтована А. М. Мартін на фундаментальних філософських ідеях, положеннях, що знайшли вияв у сукупності основних підходів (системного, парадигмального, хронологічного, культурологічного, аксіологічного, порівняльно-змістового, герменевтичного) та дозволили досягти динамічності й повноти розкриття проблеми.

Дисертаційна робота А. М. Мартін містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Автором чітко визначено науковий апарат дослідження. Дисертація А. М. Мартін є комплексним дослідженням, у якому вперше проведено системне дослідження формування основ природознавства у дітей дошкільного

та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX ст. – початок XXI ст.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період XX – початок XXI століття. *Нижня хронологічна межа* (початок XX століття) пов'язаний із тим, що на межі XIX – XX століть дошкільна педагогіка стає окремою педагогічною галуззю, розвивається громадське дошкільне виховання, початкова освіта стає відносно масовою ланкою навчання, більш демократичною. Уперше відкриваються заклади дошкільного виховання із цілеспрямованим ознайомленням дітей з об'єктами природного довкілля. *Верхня межа* дослідження визначається 2017 роком – припиненням дії Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011) та початком процесів концептуального реформування початкової загальної освіти відповідно до Концепції Нової української школи.

Територіальні межі дослідження: науковий пошук охоплює територію України. Ураховано факт поступового возз'єднання українських земель із 1939 р., зокрема Західної України з Українською РСР (рішення Народних зборів Західної України (від 27.10.1939 р., м. Львів), ухвала Закону «Про введення Західної України у складі УРСР до СРСР» (від 01.11.1939 р.), ухвала ВР УРСР про возз'єднання Західної України з Радянською Україною (від 15.11.1939 р.); Північної Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з УРСР (ухвала ВР СРСР (від 02.08.1940 р.), Закарпатської України з УРСР (маніфест, прийнятий на з'їзді Народних комітетів (26.11.1944 р., м. Мукачево; договір про вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини й возз'єднання з Україною (29.06.1944 р.).

Значення для науки і практики одержаних автором результатів.

Не викликає сумнівів і практичне значення одержаних результатів, полягає в тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки; для розв'язання практичних

завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Історія педагогіки», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутніми фахівцями педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр».

Результати дисертаційної роботи **впроваджено** в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/17 від 06.09.2023), Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (довідка № 187/04-а від 06.09.2023), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 08-357/3 від 11.09.2023), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/149 від 19.09.2023), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 67-н від 09.10.2023).

Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом. Дисертаційна робота А. М. Мартін має чітку структуру, відзначається цілісністю та логічністю викладу наукового матеріалу. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, переліку умовних скорочень, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 542 сторінки (основного тексту - 382 сторінки).

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність і ступінь розробленості проблеми дослідження, її зв'язок із науковими програмами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, територіальні й хронологічні межі дослідження; аргументовано концепцію, проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову

новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; окреслено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Методологічні засади формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку»** – дисертанткою схарактеризовано методологічні засади формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, окреслено концептуальні засади дослідження.

Здійснено систематизацію джерел дослідження, зокрема опрацьовано документальні джерела: 1) законодавчі акти, нормативні документи, що регулювали систему освіти та передусім природничу в досліджуваній час: постанови, накази, резолюції, інструкції партійних та державних органів влади різного рівня, органів управління освітою (Наркомосу, Міністерства освіти, інших міністерств і відомств); 2) освітні документи: програми з дошкільної та початкової освіти, державні стандарти; навчально-методичні джерела (підручники, зошити та посібники для вихователів та вчителів); матеріали періодичних видань досліджуваного періоду; архівні документи; інтерпретаційні джерела: дисертації, монографії, наукові статті, історико-педагогічні та науково-методичні праці вчених, у яких розглядається досліджувана або дотичні до неї проблеми.

Другий розділ дисертаційної роботи **«Передумови та теоретичне підґрунтя формування основ природознавства»** присвячено передумовам та теоретичному підґрунтю формування основ природознавства.

Розкрито розвиток природничої освіти та основ природознавства в контексті природничо-наукового знання; проаналізовано вплив парадигмальності, фундаменталізації та стандартизації на формування основ природознавства як складника природничої освіти.

З'ясовано, що природничо-наукова освіта передбачає природничу освіту як процес, результатом якого є засвоєння людиною сукупності знань у галузі

природничих наук. Природнича освіта є обов'язковим складником безперервної освіти, притаманна всім рівням освітньої системи.

Встановлено, що формування основ природознавства в складі природничої освіти під впливом процесу фундаменталізації передбачає орієнтацію на вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань на основі розвитку екологічної свідомості та наукових форм мислення (критичного, екологічного й біоцентричного), які, зі свого боку, слугують формуванню цілісних та системних знань. Так, фундаменталізацією змісту природничо-наукової освіти передбачено вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань.

У третьому розділі **«Формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (початок ХХ ст. – 1990 р.)»** авторкою схарактеризовано процес формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (початок ХХ ст. – 1990 р.).

Висвітлено становлення проблеми ознайомлення з природою дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на початку ХХ ст. та протягом 20-х рр. ХХ ст.; розкрито особливості формування основ природознавства в 30-х рр. ХХ ст. і до 1957 р. в умовах єдиної уніфікованої системи освіти; проаналізовано вплив зміни парадигм на процес формування основ природознавства в 1958–1990 рр. у контексті практичної реалізації.

Четвертий розділ роботи **«Теорія і практика формування основ природознавства в дітей у період 1991–2017 рр.»** охоплює проблематику теорії і практики формування основ природознавства в дітей в період 1991–2017 рр.

Проаналізовано нормативно-правове підґрунтя реалізації досліджуваної проблеми наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.; розкрито особливості полівекторності в змісті основ природознавства.

У п'ятому розділі «Вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017 рр.» схарактеризовано вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017рр.

З'ясовано, що екологічну освіту спрямовано на отримання знань про зв'язок живих істот із середовищем (класична екологія природних систем) та умов стану динамічної рівноваги всієї біосфери з урахуванням усіх форм діяльності людства (сучасна екологія, що має багато підрозділів і секторів) – у вузькому розумінні; забезпечення глибоких виховних аспектів, що стосуються абсолютної більшості навчального матеріалу освітніх закладів, оскільки йдеться про формування такого комплексу поглядів, переконань і знань у дітей і молоді, що гарантує їх моральну відповідальність за безпеку життя й постійне піклування про природне середовище як визначальні передумови сподівань на стійкий розвиток людства.

У роботі представлено таблиці та рисунки, які свідчать про здатність здобувачки до узагальнень і систематизації опрацьованого матеріалу.

Розділи дисертації логічно завершені, містять висновки, які відповідають змісту та поставленим завданням дослідження. Дисертантка на достатньому науковому рівні обґрунтувала вибір теми, її актуальність, визначила мету, завдання, об'єкт, предмет, концепцію, методологічні й теоретичні основи, аргументувала використання обраних методів дослідження.

Достатньою є апробація результатів дослідження та кількість публікацій (60 наукових праць (із них 47 одноосібних), а саме: 25 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 15 статей у наукових виданнях, унесених до переліку наукових фахових видань України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (із них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 27 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 6 публікацій в інших виданнях.

Заслуговує на увагу широка апробація результатів дослідження на науково-практичних конференціях різних рівнів.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Не зважаючи на високу наукову, теоретичну і практичну значимість досліджень, є окремі зауваження щодо викладу матеріалу у дисертаційній роботі, що потребують пояснення і відповіді здобувачки.

1. Щодо завдання 4, (Проаналізувати еволюцію змісту основ природознавства за нормативними документами дошкільної та початкової освіти в Україні ХХ – початку ХХІ століття) то його доречно переформатувати, адже 5 завдання (Дослідити й охарактеризувати навчально-методичне забезпечення формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку) також спрямоване на дослідження змісту основ природознавства.

2. При розгляді основних понять дослідження, на наш погляд, слід додати один абзац для теоретичного обґрунтування авторського підходу до визначення основних (тобто основних та похідних) понять, які становлять термінологічне поле дослідження.

3. У змісті роботи автор здебільшого послуговується хронологічним підходом до розкриття формування основ природознавства у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Однак, на наш погляд, варто було б застосувати проблемний підхід, який би дав змогу побачити основні ідеї та тенденції у їх розвитку в кожному хронологічному періоді.

4. Обсяг 3-го розділу перевищує 140 сторінок, а обсяги 1, 2, 4, 5 розділів суттєво менші. Можливо, логічніше було б представити матеріал дисертації у розділах за обсягом пропорційніше.

5. На сторінках дисертації і автореферату не знайшли належного висвітлення рекомендації щодо використання історико-педагогічного досвіду з метою підвищення ефективності формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Однак, висловлені зауваження та побажання носять дискусійний характер, а тому не мають суттєвого впливу на високу позитивну оцінку рецензованого дисертаційного дослідження.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових публікацій А. М. Мартін, у яких висвітлені основні наукові результати дослідження, не дає підстав припускати, що в них мають місце порушення академічної доброчесності (академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація). Зокрема, в разі використання ідей, тверджень, відомостей із зовнішніх джерел інформації, в роботі є на них посилання, що відповідає нормам законодавства про авторське право й суміжні права.

Висновок. Аналіз поданої роботи та опублікованих праць дає підставу вважати, що дисертаційне дослідження з теми «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» можна вважати самостійним, цілісним та завершеним і таким, що відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» (постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197), нормативним актам МОН України і паспорту спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, а її автор Мартін Аліна Миколаївна заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук.

Офіційний опонент:
доктор педагогічних наук, професор,
ректор Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
член-кореспондент Національної
академії наук України

Марина ГРИНЬОВА